

GÜNÜMÜZDEKİ BİLİMSEL YÖNTEM TARTIŞMALARI IŞIĞINDA “DİN BİLİMLERİ” KAVRAMI

Ferit USLU*

Özet

Dini bilgi ve bilimsel yöntem arasında bir zıtlık ya da en hafif tabirle bir uyumsuzluk olduğunu düşünenler, dini konulara bilimsel bir yaklaşımın söz konusu olamayacağını sıklıkla ileri sürülmekte ve dini konuları bilimsel bir yaklaşımla inceleme çabalarını eleştirmektedir. Söz konusu itiraz ve eleştiriler, dini inançları rasyonel ve bilimsel görmeyen din karşıtı çevrelerden geldiği gibi, dindar düşünürler arasında da yaygın bir biçimde dile getirilmektedir. Öte yandan günümüzde, özellikle İlahiyat Fakültelerinin kürsülerinde “Din Bilimleri” ifadesinden sıkça bahsedildiğini duymaktayız. Bu noktada karşımıza çıkan en önemli felsefi sorun, ağırlıklı olarak değerler ve inanç alanına ait görünen dini konulara bilimsel bir yaklaşımın mümkün olup olamayacağıdır. Zikredilen bağlam çerçevesinde bu makale temelde şu iki soruya cevap aramaktadır: Birincisi: Dini konuları bilimsel bir yöntemle ele almak mümkün müdür? İkincisi: Dini konulara böyle bir yaklaşım gerekli ve istenen bir şey midir?

Anahtar kelimeler: Din, bilimsel yöntem, sosyal bilimler, insani araştırmalar, din bilimleri.

Abstract

The concept of “Religious Sciences” in the light of Contemporary Discussions on the Methodology of Science

Some philosophers think that there is a controversy or at least a disharmony between religious knowledge and scientific method. People who think like this way usually maintain that religious subjects cannot be held by scientific methods. And they criticize the scientific approaches in religious studies. Such objections and criticisms can be both made by profound circles and religious thinkers. On the other hand, in the mean time we hear frequently the term “religious sciences” from the members of theology faculties in Turkey. At this point, the main philosophical problem we have encountered is whether scientific approach can be possible to religious subjects which are commonly accepted as belonging to area of values and beliefs. According to the mentioned context, this article seeks to answer the following questions: Firstly, is scientific approach to religious subjects possible? Second; is it necessary and willing thing to take into consideration of religious subjects with a scientific approach?

Keywords: Religion, scientific method, social sciences, humanities, religious sciences.

* Prof. Dr., Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Giriş

Din, genellikle temelde bir inanç ve bu inanca bağlı olarak şekillenen dogmatik ve normatif öğretiler olarak tanımlanır. Yine söz konusu öğretilerden oluşan dini bilginin sübjektif, dogmatik özellikler gösterdiği söylenir. Bilimsel yaklaşım ise, bilimsel yöntemi esas almaktadır. Bilimsel yöntemin temel özellikleri arasında objektiflik, eleştirelilik, olgusalılık ve sınanabilirlik gibi unsurlar bulunmaktadır. Dini bilgi ve bilimsel yöntem bu şekilde vaz' edildiğinde, dini konulara bilimsel bir yaklaşımın söz konusu olamayacağı sıklıkla ileri sürülmekte ve dini konuları bilimsel bir yaklaşımla inceleme çabaları eleştiri almaktadır. Söz konusu itiraz ve eleştiriler, dini inançları rasyonel ve bilimsel görmeyen din karşıtı çevrelerden geldiği gibi, dindar düşünürler arasında da yaygın bir biçimde dile getirilmektedir. Öte yandan günümüzde, özellikle İlahiyat Fakültelerinin kürsülerinde "Din Bilimleri" ifadesinden sıkça bahsedildiğini duymaktayız. Bu noktada karşımıza çıkan en önemli felsefi sorun, ağırlıklı olarak değerler ve inanç alanına ait görünen dini konulara bilimsel bir yaklaşımın mümkün olup olamayacağıdır. Makalemizin konusunu bu sorun teşkil etmektedir.

Bu çerçevede sormamız ve tartışmamız gereken iki soru bulunmaktadır:

1. Dini konuları bilimsel bir yöntemle ele almak mümkün müdür?
2. Dini konulara böyle bir yaklaşım gerekli midir? Makalemde bu iki soruya cevap vermeye çalışacağım.

Söz konusu soruları cevaplayabilmek için konuya önce "bilimsellik", "bilimsel yöntem" ve "bilimsel yaklaşım" kavramlarından ne anlaşıldığına bakmamız uygun olur.

Bilimsellik Nedir?

Herhangi bir bilim felsefesi kitabına veya bu konuda yazılmış bir ansiklopediye bakıldığında bilimselliğin ve bilimsel yöntemin ortak olan tanımları bulunabilir. Bu bize ilk etapta söz konusu tanımların çok açık ve uzlaşmış anlamları olduğu izlenimini verebilir. Fakat bu ilk izlenim pek de doğru değildir. Bilim ve bilimsellik günümüzde en çok kullanılan kavramlar arasındadır. Belki de bu sebeple tanımları en aşikâr en bilindik kavramlar olarak düşünülse de işin aslı çok farklıdır. Aslında bilim ve bilimsellik kavramlarını tanımlamaya kalktığımızda pek çok felsefi sorunla karşılaşırız. Bu

felsefi sorunlar, özellikle, bilimle- bilim olmayana, bilimsel ile bilimsel olmayana bir birinden nasıl ayırt edebileceğimizi araştırmaya başladığımızda ortaya çıkar. Doğruyu söylemek gerekirse, bilimden ne anlamamız gerektiği ve hangi özelliklerin bir şeyin bilimselliğini sağladığı konularında bilim felsefecileri arasında fikir birliği yoktur ve bu konudaki tartışmalar sürüp gitmektedir. Tartışmalar bir yönüyle, bilimsel bilginin yöntemini, epistemik açıdan yeterli ve gerekli koşullarını belirlemekle ilgiliyken diğer taraftan da değerler, inançlar ve kültür alanıyla ilgilidir.

Bilim kelimesi dilimizdeki güncel kullanımını modern batı kültüründeki kullanımından almıştır. Batı dillerinde bilim, Latince “bilmek” ve “bilgi” kökünden gelen *scientia* kelimesinden türetilmiştir.¹ 18. yüzyıl Aydınlanma dönemine kadar “bilim” kavramı “yazıya geçirilmiş her tür sistematik bilgi” için kullanılırdı. Yine 18. yüzyılda doğa bilimleri müstakil birer bilim dalı olarak felsefeden birer birer ayrılmaya başlamadan önce, felsefe, metafiziksel öğretiler kadar bilimler için de ortak kullanılan bir addi. Dolayısıyla Aydınlanma öncesinde bilim ve bilimsellik terimleri ile geniş anlamıyla felsefe ve felsefi yaklaşımlar kastedilmekteydi.²

Doğa bilimleri ve bu bilimlerin gerektirdiği laboratuvar deneyleri ve saha gözlemleri, ortaçağda Batı dünyasında küçümseniyor ve pek çok akademik çevrede “bir centilmene verilecek eğitime hiç uygun düşmeyen ve biraz da bayağı bir mesleki faaliyet” olarak görülüyordu.³ Aydınlanma ile birlikte bunun değişmeye başladığını görüyoruz. Aydınlanma filozoflarına göre bilim olgusal doğruluklarla ilgilidir ve bilimsel olan bir şeyin en önemli özelliği, görüşlerin yeni olgusal gözlemler ve deneyler ışığında eleştirilebilir, tartışılabilir ve değiştirilebilir olmasıdır.

17. 18. ve 19. yüzyıllarda doğa bilimleri hızla gelişti ve müstakil birer bilim dalına dönüştü. Doğa bilimlerinin yöntemi bilimsel yöntem olarak benimsenmeye başladı. Bunun sonucu olarak 17. yüzyılın başlarından itibaren Batıda “bilim” ve “bilimsellik” terimi Ortaçağda kullanıldığından çok

1 Imre Lakatos, “Science And Pseudo-Science”, in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, edit.: Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981, s. 100.

2 Neville MacMorris, *The Natures of Science*, Fairleigh Dickinson University Press, New York, 1989, ss. 31-33.

3 C. P. Snow, *İki Kültür*, çev.: Tuncay Birkan, Tübitak Yayınları, Ankara 2001, s. 9

daha daraltılmış bir anlamda, metafiziği ve ilahiyatı dışlayacak ve yalnızca deneysel ve fiziksel bilimleri ifade edecek şekilde kullanılmaya başlandı.⁴ Sözelimi tümevarımcı bilimsel metodun öncülerinden olan Francis Bacon, bilimselliğin sadece, “daha önceden doğadan toplanmış deneysel veya gözlemsel olgulara dayalı önermeler” için kullanılabileceğini belirtmektedir.⁵

Yine aydınlanma döneminde “Bilim adamı” terimi de bu yeni daraltılmış anlamdan türetilmiş ve bununla doğa bilimi alanında çalışanlar kastedilir oldu.⁶ Tarihi kayıtlara göre bilim adamı (*scientist*) terimi, ilk kez, İngiliz Bilim Geliştirme Derneği'nin 1830'lardaki toplantılarının birinde “maddi dünya bilgisi edinmeye çalışan araştırmacıları” tanımlamak için kullanılmıştır. Bu tanım açıkça ilahiyat araştırmacılarını bilim adamı kavramı dışında tutuyordu. Kısa bir süre sonra İngiliz bilim adamı ve düşünürü William Whewell, 1840'da yayımladığı *The Philosophy of The Inductive Sciences* (Tümevarımlı Bilimlerin Felsefesi) isimli kitabıyla söz konusu tanıma dayalı “bilim adamı” kavramının yaygınlık kazanmasını ve dile yerleşmesini sağlamıştır.⁷

Bütün bunların neticesi olarak, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında bilim (*science*) ve bilim adamı (*scientist*) terimlerinin yeni daraltılmış anlamları günlük dile ve akademiye tamamen yerleşti. Artık bilim dendiğinde, kimse'nin aklına teoloji ve metafizik gelmiyor, bilim adamı dendiğinde de bununla din adamları ve filozoflar kastedilmiyordu. Bu yeni kullanımda “bilimsellik” terimi, yalnızca doğa ve fizik bilimlerinin bilimsel yöntemlerini ifade etmekteydi.

Buna karşın teoloji ve metafizik, bilim çevrelerinde artık eski gördüğü saygınlığı görmüyordu. Bunlarla ilgili şöyle düşünülüyordu: Teolojik bilgilerin hatalı veya yanlış olduklarına müntesiplerince hiçbir zaman inanılmaz. O bilgiler, değiştirilemez, onlara şüpheyle yaklaşılamaz. Onlar, inancın konusudurlar; inanç ise şüphe kabul etmez. Bu sebeple bilimsel bir teoloji olmaz ve bundan dolayı teolojik bir bilimsel bilgi de olamaz. Bilimsel bilgi

4 Snow, *İki Kültür*, s. 7.

5 Thomas Nickles, “Demarcation, Problem Of”, *An Encyclopedia of Philosophy of Science*, edit.: Sahotra Sarkar and Jessica Pfeifer, Routledge, New York-London, 2006, s. 190.

6 Snow, *İki Kültür*, s. 7

7 Aynı yer.

yalnızca doğa ile ilgili olabilir.⁸

Doğa bilimleri ve onların yöntemleri için kullanılmaya başlayan bilim ve bilimsellik kavramları, sadece teoloji ve metafiziği bilim dışı tutmakla kalmamış, aynı zamanda felsefe, edebiyat, ahlak ve sanat gibi insanî değerlerle ilgili olan araştırma ve entelektüel etkinlikleri de söz konusu bilim anlayışının dışında bırakmıştır.

Böylece akademide ilk defa, dili ve yöntemleri birbirinden farklı iki kültür oluşmuş oldu. Bir tarafta edebiyat, sanat, ilahiyat ve felsefenin oluşturduğu metin ve dil merkezli, insanla, onun kültür ve değerleri ile ilgili olan bir akademik kültür; diğer tarafta ise fizik ve doğa bilimleri araştırmalarının oluşturduğu deney ve gözlem merkezli bir başka akademik kültür.⁹ İngiliz düşünür ve yazar C. P. Snow meşhur kavramlaştırmasıyla bu durumu, “iki kültür” olarak adlandırmıştır. Snow, konuyla ilgili 1959’da Cambridge’de verdiği konferansta akademik dünyada ortaya çıkan bu iki kültürü ve aralarındaki kutuplaşmayı, “bir kutupta edebî entelektüeller varken, öbüründe de öncelikle fizikçilerin temsil ettiği bilim adamları var.” ifadeleri ile tanımlar.¹⁰ O, iki kültür arasında akademik dil ve yöntem açısından oluşan uçurumu da “zekâca birbirlerine denk, aynı ırktan, toplumsal kökenleri arasında büyük farklılıklar olmayan, gelirleri hemen hemen aynı olan bu iki grup arasındaki iletişim neredeyse tamamen kopmuştu” diyerek ortaya koyar.¹¹

Özetle iki akademik kültür arasında oluşan uçurum, bilim kavramının sadece doğa bilimlerine ve doğa bilimlerinin yöntemlerine tahsis edilerek kullanılmasından doğmuş görünmektedir. Bu kullanımdandır ki, ortaçağda en yüksek, en şerefli bilimler olarak kabul edilen metafizik, ilahiyat, felsefe gibi etkinlikler artık bilim sayılmaz olmuştur. İşte “din bilimleri” ifadesinde bilim teriminin kullanılmasını günümüzde tartışmalı hale sokan da böyle bir tarihsel arka plandır.

Öte yandan sözü geçen tarihsel arka plandan hareketle, din ve bilim arasındaki sorunu sadece bilim kavramının nasıl tanımlanacağı ve içeriğine

8 Lakatos, “Science And Pseudo-Science”, s. 101.

9 Aynı eser, s. 90 vd.

10 Aynı eser, s. 93.

11 Aynı eser, s. 91.

neyin dâhil edileceği ile ilgili olarak görmek hatalı olur. Zira eğer sorun bu kadar basit olsaydı, bu durumda sorunu, anlamsal alanını genişletecek şekilde bilimi yeniden tanımlayarak kolayca çözebilirdik. Nitekim Almanca'da bilim kelimesinin karşılığı olarak kullanılan "Wissenschaft" kelimesi, İngilizce ve diğer batı dillerindeki kullanımlarında var olan dar anlamı Aydınlanma öncesinde içermemekteydi; bilakis doğa bilimlerinin yanı sıra ilahiyat, metafizik ve felsefe de dâhil tüm sistematik araştırmaları içine alacak bir anlama sahipti.¹² Fakat aynı sorunun günümüzde Alman akademi ve entelektüel çevrelerinde yaşandığını görmekteyiz. Benzer bir durum bizim dilimizde de vardır. Sözelimi ilim kelimesi, bilim kelimesine göre çok daha eski bir kelimedir ve bilimin sahip olduğu daraltılmış anlamı içermemektedir. Bununla birlikte, din ve bilim arasındaki sorunu ve iki kültür arasındaki uçurumu basitçe bilim yerine ilim kelimesini tedavüle koyarak çözemeyiz.

Bilimin tanımlanması sorunu daha çok "bilimin yöntemi, doğa bilimlerinin yöntemi mi olmalı?" şeklinde ifade edilebilecek metodolojik bir sorundur. Sorun aynı zamanda başka bir yönüyle epistemolojik bir sorundur. Şöyle ki, bilimsel olanı aşgari düzeyde "bilgi verici olan" olarak anlarsak, bu tartışmaların temelde bilginin epistemolojik koşulları ile ilgili olduğunu görürüz. Diğer bir ifadeyle, bilim ile bilim olmayanı birbirinden ayırma sorunu (*demarcation problem*) aynı zamanda neye "bilgi" diyeceğimiz neye de demeyeceğimiz ile ilgilidir. Bu ise "din bilimleri" açısından, din bilimleri alanında yapılan çalışmaların ve doğrudan dini bilgilerin objektif değeri ve statüsünün ne olduğunun belirlenmesi anlamına gelmektedir.

Bilimselliğin Ölçütü

Bilim olanla bilim olmayanı birbirinden ayıracak ölçütler ortaya koyma çabaları neredeyse yirminci yüzyılın başlarından günümüze kadar gelmiştir ve bugün de hala bu konuyla ilgili tartışmalar devam etmektedir. Burada söz konusu tartışmalara hiç girmeden sadece Karl Popper, Thomas Kuhn, Paul Feyerabend ve Imre Lakatos'un görüşlerinin bu konudaki kilometre taşlarını oluşturduğunu söylemekle yetinerek, bilimin ne olduğunu ve bilimselliğin ölçütlerini özlü bir şekilde veren Amerikan Ulusal Bilimler Akademisinin 1999'da yayımladığı bir rapordan alıntı yapmak istiyoruz.

12 Snow, *İki Kültür*, (çevirenin dipnotu), s. 11.

Akademiye göre bilim "dünyayı anlamının belirli bir yoludur. Bilimsel açıklamalar başka bilim adamlarınca da doğrulanabilen gözlem ve deneyler üzerine kurulur. Deneysel bulgulara dayanmayan açıklamalar bilimin parçası değildir."¹³

Akademinin değerlendirmelerinden bilimselliğin olmazsa olmaz koşullarının şunlar olduğu anlaşılmaktadır:

1. Gözlem ve deney gibi yöntemlerle objektif olarak sınanabilir olması,
2. Kendisini destekleyen belgelerin, müntesiplerinin yaptığı özel yayınlarla sınırlı olmaması; başka bir ifadeyle kanıtların, onları inceleyen farklı eğilimdeki insanları benzer sonuçlara götürecek nesnellikte ve olgusalılıkta olması.
3. Yeni bilgiler ışığında, reddedilmeye ya da değiştirilmeye açık olması.¹⁴

Akademiye göre dini inançlara dayalı teoriler bilimsellik ölçütlerini karşılamamaktadır. Akademi bunu dört gerekçeye bağlamıştır:

1. Dini açıklamalarda doğaüstü bir gücün, yani Tanrı'nın varlığı esas alınmaktadır. Hâlbuki bu inancın bilimsel yöntemlerle sınanması mümkün değildir.
2. Bu teorileri destekleyen belgeler, kendi inananlarının yaptığı özel yayınlarla sınırlıdır.
3. Bu yayınlar, yeni bulgular, yeni tanımlar ya da yanlışlamayla değişime açık hipotezler sunmazlar. Bu ise, herhangi bir hipotez ya da kuramın yeni bilgiler ışığında, reddedilmeye ya da değişime açık olabileceği önkoşuluna dayanan bilimsel düşünceyle uyuzmaz.
4. Bilimsel gözlem, yorum ve deneye dayanmayan kökünü doktrinlerden alan inanışlar bilim olarak kabul edilemez.¹⁵

Amerikan Ulusal Bilimler Akademisinin raporunun söylediği gibi dini bilimlerin fizik, kimya, coğrafya, biyoloji vb. gibi birer olgusal bilim veya

13 *Bilim ve Yaratılışçılık: Amerikan Bilimler Akademisinin Görüşü*, edit.: Bilim ve Yaratılışçılık Yürütme Komitesi, Türkçe basımı Tüba Yayınları, ts., yy., s. 1

14 *Aynı eser*, s. 25.

15 Aynı yer.

birer doğa bilimi olmadığı açık bir gerçektir. Öte yandan onları astroloji veya ufoloji gibi birer kurmaca veya sahte bilim mertebesine indirmek de doğru gözükmemektedir. Ayrıca sorun sadece dini bilimlerle de bitmemektedir. Sözelimi, sosyal bilimlerin durumu ne olacaktır? Felsefe, tarih, edebiyat, güzel sanatlar sahte bilim mi sayılacaktır? Bu disiplinlerde ortaya konan çalışmaların epistemik statüsü nedir?

İşte tüm bu soruları cevaplayabilmek, bu konulardaki kargaşayı giderebilmek ve doğa bilimleri dışında kalan fakat insanlık için son derece gerekli ve yararlı olan bilişsel ve akademik araştırmaları tanımlayabilmek için günümüz akademik yapılanmasında ve bilim felsefesinde iki kavrama yer verildiğini görüyoruz: Sosyal bilimler ve insani araştırmalar (*humanities*).

Sosyal Bilimler ve Din Bilimleri

Doğa bilimlerinden farklı olarak konusunu insani ve sosyal fenomenlerin oluşturduğu bilimsel araştırma alanlarına sosyal bilimler denilmektedir. İnsan doğası, insan dilleri ve insan toplulukları üzerine yapılan “bilimsel nitelikli” disiplinler araştırmalar sosyal bilim olarak adlandırılır.¹⁶

Bu noktada “din bilimleri”nin birer sosyal bilim sayılıp sayılamayacağı sorusunu ele alabiliriz. Günümüzde Türkiye’de dinî bilimler sosyal bilimler olduğu konusunda İlahiyat çevrelerinde yaygın bir kanaat bulunmaktadır. İlahiyat fakültelerindeki lisansüstü akademik çalışmaların sosyal bilimler enstitülerine bağlı olarak yapılmasının bu kanaate önemli bir zemin oluşturduğu söylenebilir. Fakat din bilimlerinin birer sosyal bilim olduğu tespiti tamamıyla doğru değildir.

Aslında “Din bilimleri sosyal bilim sayılabilir mi?” sorusunun cevabı ne tam evet ne de tam hayırdır. Cevap, daha çok dini inanç ve kurumların nasıl bir yöntem ve yaklaşımla akademik araştırmaya konu edildiği ile ilgilidir. Bu noktayı aydınlatılabilmek için sosyal bilimler kavramına ve sosyal bilimlerin yöntemine daha yakından bakmamız gerekmektedir.

Sosyal bilimler alanında en prestijli uluslararası indeks olarak kabul

16 Bruce Mazlish, *The Uncertain Sciences*, Yale University Press, New Haven-London, 1998, s. 13; Ralf Dahrendorf, “Social Science”, *The Social Science Encyclopedia*, edit.: Adam Kuper ve Jessica Kuper, 2. Edition, Routledge, London-New York, 2005, s. 1375.

edilen *Social Sciences Citation Index*'e göre, sosyal bilim sınıflamasına dâhil olan belli başlı bilim dalları, antropoloji, ekonomi, iletişim, kriminoloji, demografi, eğitim, çevrebilimleri, uygulamalı ahlak, coğrafya, tarih, bilim tarihi, bilim felsefesi, uluslararası ilişkiler, hukuk, dilbilim, siyaset bilimi, psikiyatri, deneysel ve klinik psikoloji ve sosyolojidir.¹⁷

Görüldüğü gibi günümüzde kabul gören sosyal bilim tasnifinde, edebiyat ve felsefenin büyük bölümünün yanı sıra teoloji de sosyal bilim olarak görülmemektedir. Bunun temel nedenini “sosyal bilimler” terimi içinde geçen bilim ifadesinde aramak yerinde olur.

Sosyal bilimlerin de sonuçta birer “bilim” olması olgusu, onların doğa bilimlerinden ayrı bir yönetime sahip olup olmadıkları konusunda tartışmalara yol açmıştır.

On dokuzuncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında yaygın olan kanaat sosyal bilimlerle doğa bilimlerinin aynı yönetime sahip olmaları gerektiği yönündeydi. John Stuart Mill¹⁸, David Easton¹⁹ (1917-), Carl G.Hempel²⁰ (1905-) gibi empirist filozoflar, eğer birer bilim sayılacaklarsa sosyal bilimlerin yönteminin doğa bilimlerinininkinden ayrı olamayacağını ileri sürmüşlerdir. Yirminci yüzyılın ilk yarısında benzer görüşler ileri süren mantıksal pozitivistler de sosyal bilimlerin doğa bilimleri ile ortak bir yöntemsel zemine sahip olması gerektiğini düşünüyorlardı. Mantıksal pozitivistlerin bu konudaki fikirlerine “sosyal bilimlerin doğallaştırılması” demektedir. Mantıksal pozitivistlere göre, bir tarafta yöntemi empirik araştırma ve olgusal doğrulama olan bilimler, diğer tarafta da sözde-bilim denebilecek ve gerçekte bilgi bakımından değerleri olmayan diğer faaliyetler bulunmaktadır. Sosyal bilimler bu tasnif içinde “bilim” kümesi altında yer

17 “Scope Notes”, Social Science Citation Index: http://scientific.thomsonreuters.com/mjl/scope/scope_ssci/#BF (erişim tarihi: 30.11.2013).

18 John Stuart Mill, “That There Is, Or May Be, A Science Of Human Nature”, in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, edit.: Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981, ss. 125-129

19 David Easton, “Theory And Behavioural Research”, in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, edit.: Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981, ss. 129-133.

20 Carl G.Hempel, “Explanation In Science And In History”, in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, edit.: Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981, ss. 133-156.

alıyor ve yöntem olarak da empirik, olgusal doğrulama yöntemine sahip olmaları gerektiği düşünülüyordu.²¹

Bununla birlikte sosyal bilimlerin doğa bilimlerine indirgenmesi görüşü günümüzde bilim felsefecileri tarafından pek kabul görmemektedir. Günümüzdeki yaygın görüş, bir anlamda eklektiktir. Bu görüşe göre, bir taraftan, birer bilim olmaları hasebiyle sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasında ortak bir zemin olduğu, ortak yöntemlere sahip oldukları düşünülürken diğer taraftan, sosyal bilimlerin, doğa bilimlerinden amaç, süreç ve sonuçlar açısından önemli farklılıklara sahip olduğu kabul edilir.²²

Doğa bilimleri ile sosyal bilimler arasındaki ortak yöntemsel zemini; “olgusal verilerden hareket etme”, “empirik verilerden sonuca ulaşma”, “sınanabilirlik” gibi bir disiplini bilim ve bilimsel kılan vazgeçilmez özellikler oluşturur. Mesela bir sosyal bilimci olan Robert K. Merton, sosyal bilimler ile doğa bilimlerinin birer bilim olmaları hasebiyle ortak “ruh” a sahip olduklarını belirtir. Merton’a göre bu ruhu, bilginin elde edilmesi ve üretilmesi ile ilgili ahlaki ilkeler oluşturmaktadır. Söz konusu ilkeler aynı zamanda her tür bilimsel aktivitenin ortak özelliğidir ve bilim ile bilim olamayanı birbirinden ayırt edebilmemizi sağlar. Merton, “ortak ruh” diye nitelediği ve bilimin dayandığı ahlaki ilkeleri dört ana başlık altında toplar:

1. *Evrensellik*: Bu ilke, kaynağı her ne olursa olsun, doğrulukla ilgili iddiaların kişiye göre olmayan kriterlere göre değerlendirilmesini gerektirir. İddiaların kabulü veya reddinin, onları ortaya atanların kişisel veya sosyal kalitelerinden bağımsız olması gerekmektedir.
2. *Toplumsallık*: Bilimsel buluşlar, sosyal işbirliğinin sonucudurlar ve bu nedenle belli özel kişilere ya da gruplara değil toplumun tümüne aittirler.
3. *İlgisizlik*: Bu ilke, bilim adamlarının sahip olabilecekleri kişisel veya

21 Noretta Koertge “Philosophy of The Social Sciences”, *The Philosophy of Science, An Encyclopedia*, edit.: Sahotra Sarkar and Jessica Pfeifer, Routledge, New York-London, 2006, s. 780.

22 Wenceslao J. Gonzalez, “The Role Of Experiments In The Social Sciences: The Case Of Economics”, *General Philosophy of Science: Focal Issues*, edit.: Theo A.F. Kuipers, Elsevier Publication, 2007, s. 277; Michael Lessnoff, “Minds And Social Science”, in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, edit.: Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981, ss.156-164.

ideolojik eğilimlerin etkilerini törpüleyecek kurumsal bir kontrol mekanizmasının oluşturulmasını gerektirir.

4. *Örgütlü şüphecilik*: Ne kadar içtenlikle bağlanmış, birileri için ne kadar önemli olursa olsun bilim alanına giren her türlü inancın ayrıntılı bir sorgulaması yapılmalıdır.²³

Merton'un tespit ettiği prensipler incelenirse Amerika Ulusal Bilimler Akademisi'nin yaklaşımlarından çok da farklı olmadığı görülecektir. Bu tespit, doğa bilimcilerle sosyal bilimcilerin, bilimsel bakışın ve bilimsel yöntemin olmazsa olmaz özellikleri konusunda uzlaşma içinde olduklarını göstermesi açısından önemlidir. İşte bu temel prensipler bakımından doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin yöntemleri ortak bir zemine dayanırlar.

Öte yandan doğa bilimlerinin konusunu doğa fenomenleri oluştururken, sosyal bilimlerin konusunu insan doğası ve insanın ürettiği yapay süreçler, ürünler ve örgütlenme biçimleri oluşturmaktadır. Bu sebeple sosyal bilimlerin olgusal veri kaynağını çoğunlukla doğal olgular değil, insan ürünü olan yazılı, sözlü ve yapay her türlü materyal oluşturur. Bir araştırma objesi olarak insan ve insan ürünü materyaller, doğal olgular gibi değildir; burada veri kaynakları araştırma süreçlerine dâhil olarak, onları etkiler ve yönlendirebilir. Bu sebeple sosyal bilimlerin doğa bilimlerinden farklı yöntemler kullanması, farklı verilerden yararlanması ve sonuçlarının doğa bilimlerine göre daha az kesinlik ve daha fazla yorum içermesi normaldir.²⁴ Bu özellikleri ile sosyal bilimler doğa bilimlerinden ayrılırlar.

Sosyal bilimlerle ilgili bu açıklamalardan sonra şimdi din bilimlerinin hangi koşullarda sosyal bilim olabileceği sorusuna tekrar dönebiliriz. Yukarıda din bilimlerinin sosyal bilim sayılıp sayılmayacağı konusundaki belirleyici olacak unsurun, kullandıkları yöntem olacağını ifade etmiştik. Yani buradaki kriter din bilimlerinin dini inanç ve kurumları hangi yöntem/lerle akademik araştırma konusu ettikleridir. Dini inanç ve kurumlar, sosyal bilim olarak kabul edilen (tarih, sosyoloji, psikoloji, eğitim, iletişim, linguistik

23 Sven Ove Hansson, "Science and Pseudo-Science", (First published 3. Sep. 2008). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Principal Editor: Edward N. Zalta, Stanford University, Stanford, 2008: <http://plato.stanford.edu/entries/pseudo-science/> (erişim tarihi: 30.11.2013).

24 Jerome Kagan, *The Three Cultures: Natural Sciences, Social Sciences, and the Humanities in the 21st Century*, Cambridge University Press, Cambridge- New York, 2009, ss. 1-50.

gibi) bilim dallarından birinin yöntemleri ile incelenmeleri halinde birer sosyal bilim addedilirler. Diğer bir ifadeyle dini bilgiler değil, fakat sosyolojik, psikolojik, pedagojik birer olgu olarak dini hayat ve inançlar, bilimin konusu olabilirler. Bu anlamda dini inanç ve yaşantı biçimlerini, doğrulukları veya yanlışlıkları açısından yani içerik açısından değil; sosyolojik, psikolojik veya pedagojik birer “olgu durumu” olarak ele aldıkları takdirde söz konusu din bilimleri sosyal bilim olmaktadır.

Bu değerlendirmeler ışığında, günümüzde ilahiyat fakültelerindeki “din bilimleri” arasından sadece din sosyolojisi, din psikolojisi, din eğitimi, dinler tarihi, İslam tarihi ve mezhepler tarihinin ilgili bilimlerin olgusal yöntemlerini kullanmaları kaydıyla sosyal bilim olarak tanımlanabileceğini söyleyebiliriz. Yine olgusal tarihçiliği esas almak şartıyla, felsefe tarihi, İslam felsefesi tarihi gibi disiplinlerin yanı sıra, kelam tarihi, İslam hukuku tarihi, tefsir tarihi, hadis tarihi, tasavvuf tarihi çalışmaları da sosyal bilim olarak addedilebilirler.

Bunun dışında kalan ilahiyat bilimlerinin teolojik yaklaşımı esas alan dini inanca dayalı disiplinler olduğu görülecektir. Bunlar; kelam, tefsir, hadis, İslam hukuku gibi dini disiplinlerdir. Bu disiplinler, sosyal bilim olarak görülmemektedir. Bunun dışında ilahiyat fakültelerinde yer alan felsefe gibi metafiziksel disiplinler ve ahlak, edebiyat gibi insani değer alanları da günümüz bilimler tasnifinde sosyal bilim olarak addedilmemektedir.

Bununla birlikte burada şu husus dikkate alınmalıdır: Söz konusu tespit bilim dallarının sınıflandırılması açısından konuya bakılarak yapılmıştır. Bu, ilgili ilahiyat bilim dallarında yapılan tüm akademik çalışmaların bilimsel olduğu ve öteki disiplinlerde yapılan çalışmaların hiçbirinin bilimsel olmadığı anlamına gelmez. Yani meseleye ilahiyat fakültelerinde hazırlanan akademik kitap, tez makale ve bildiri düzeyinde bakarsak durum daha farklıdır.

İlahiyat fakültelerinde yapılan akademik çalışmalara tikel düzeyde bakıldığında, ne din sosyolojisi, din psikolojisi, dinler tarihi vb. gibi sosyal bilim olması gereken bilim dallarındaki çalışmaların tamamına sosyal bilim çalışması demek mümkündür, ne de kelam, tefsir, hadis gibi diğer ilahiyat alanlarındaki akademik çalışmaları bir çırpıda sosyal bilim çalışmaları değil diye nitelenmek mümkündür.

Bu noktada bir akademik çalışmayı sınıflandırırken esas alınması gereken kriter yukarıda değindiğimiz gibi o çalışmanın sosyal bilimlerin yön-

temleri ile ilgili asgari standartları karşılayıp karşılamadığıdır. Mesela, sosyal bir bilim olarak yapılan bir dinler tarihi çalışmasında, ilkel bir kabilenin politeistik inançları hangi yöntem ve araçlarla inceleniyorsa bir Hıristiyan veya Müslüman’ın inançları da aynı mesafeden ve aynı yöntemlerle incelenir. Bir sosyal bilimcinin amacı araştırdığı alandaki tarihsel veya sosyal olguları tüm gerçekliği ile ortaya çıkarmaktır. Dolayısıyla, izlediği yöntemde belli bir dini inancın doğruluğu veya yanlışlığının kabulünü esas alan ya da belli bir dini inancı doğrulamaya veya yanlışlamaya adanmış çalışmalar, dinler tarihi adı altında yapılmış olsa da bir sosyal bilim çalışması olarak görülemez.

Yine mesela din sosyolojisi açısından bir dini inancın doğruluğu veya yanlışlığı araştırma konusu olamaz; ancak toplumsal etkileri, yansımaları, organizasyonları, sonuçları yani niceselleştirilebilir olan olgusal görünümle-ri bilimsel bilginin konusu olabilir. Aynı husus, din psikolojisi, din eğitimi, mezhepler tarihi ve benzeri sosyal bilim araştırmaları için de geçerlidir. Bu sosyal bilim dallarının hiçbiri, içerik açısından dini konu edinmez. Böyle bir çabayı sosyal bilimlerin konusu olarak görmezler. Diğer taraftan ilahiyat fakültelerinde elbette içerik açısından dini ele alan çalışmalar yapılabilir. Fakat bu çalışmaların adı sosyal bilim olmaz, başka bir şey olur; sözelimi kelimeler veya tefsir olabilir.

Din bilimlerinin ana kütlelerini teşkil eden kelam, tefsir, hadis, İslam hukuku gibi disiplinler, disiplinler tasnif çerçevesinde birer sosyal bilim olarak kabul edilmemektedir. Zira bu disiplinler, teolojiye indirgenebilecek olan metafiziksel inançlar, değerler ve kabuller üzerine kuruludur. Ne doğa bilimleri ne de sosyal bilimler tasnifine dâhil olmayan bu disiplinler günümüzde “insani araştırmalar” (*humanities*) adı altında akademik yapılandırılmada yer almaktadırlar. Öte yandan burada da istisnalar vardır. Günümüzde kelam, tefsir, hadis anabilim dalları altında yapılan öyle tezler, öyle akademik çalışmalar vardır ki, bunlar dâhil oldukları bilim dalı itibarıyla sosyal bilim tasnifine ait görünmeseler dahi izledikleri yöntem ve konularını ele alış biçimi olarak hiç kuşkusuz sosyal bilim olarak sınıflandırılabilirler.

İnsani Araştırmalar ve Din Bilimleri

Araştırılması gereken bir başka konu da “insani araştırmalar” (*humanities*) alanı ve bu alanda yer alan “din bilimlerinin” bilimsel statülerinin ne olduğudur.

Encyclopaedia Britannica insanî araştırmaları “İnsanî değerlerin ve insan ruhunun kendini ifade edebilme yeteneğinin takdir edilmesini sağlayan analitik veya eleştirel araştırma yöntemleri ile insanlar ve onların kùltür ürünleri ile ilgilenen bilgi branşlarıdır.” diye tanımlamaktadır.²⁵ Bir başka tanımında ise insani araştırmalar, “zihinsel, sanatsal ve değerlerle ilgili insan ürünlerini toplamaya, anlamaya geliştirmeye ve iyileştirmeye yönelik sistematik, eleştirel, spekülatif disiplinler” olarak tanımlanmaktadır.²⁶ Bu tanımlarda geçen “bilgi branşları” ve “disiplin” ifadeleri önemlidir. Bu kavramlar, insani araştırmaların birer bilim olmadığını ifade etmekte, fakat bilimsel bilgiden farklı yöntemlerle bize değerli bilgiler verdiklerini ima etmektedir.

Aslında insani araştırmalar (*humanities*) terimi Rönesans döneminde ilk ortaya çıkışında, ilahiyat bilimlerinin dışında kalan tüm akademik araştırma alanları için kullanılmıştır. Fakat on dokuzuncu yüzyıldan itibaren bu terimin, doğa bilimleri dışında kalan sosyal bilimler de dâhil tüm disiplinleri ifade edecek bir anlamda kullanılmaya başlandığı gör÷lmektedir.²⁷

İnsani araştırmaların doğa bilimlerinden farklı bir yöntemi olması gerektiğine ilk dikkat çeken düşünürler Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert ve Wilhelm Dilthey olmuşlardır. Özellikle Dilthey’in bu konudaki yaklaşımları son derece etkili olmuştur.

Dilthey eserlerinde insani araştırmalara bazen “ruhani bilimler” bazen de “insani bilimler” demiştir. Ona göre, doğa bilimlerinin temel amacı “açıklamak” iken, insani araştırmaların temel amacı “anlamak”tır. Dilthey, anlamak için kullanılan yöntemlerin açıklamak için kullanılan yöntemlerden farklı olması gerektiğini savunarak, sosyal bilimlere ve insani araştırma alanlarına epistemolojik ve metodolojik bir dayanak oluşturmaya çalışmıştır.²⁸

Dilthey sosyal bilimler ile insani araştırmalar arasında terminolojik veya metodolojik bir fark görmüyordu. Günümüzde ise insani araştırmalar (*hu-*

25 “The Humanities”, *Encyclopaedia Britannica*, 15th edition, vol. 20, pp. 722-35.

26 Hansson, agm, aynı yer.

27 Blazek and Aversa, *age*, s. 1.

28 Dorothy Ross, “Changing Contours Of The Social Science Disciplines”, in *The Cambridge History Of Science*, (The Modern Social Sciences), edit.: Theodore M. Porter and Dorothy Ross, Cambridge University Press, 2008, vol. 7 s. 216.

manities) terimi, doğa bilimlerinden ve sosyal bilimlerden ayrı bir araştırma alanını ifade eder biçimde kullanılmaktadır. Terimin bu anlamı kazanması ancak son on, on beş yıl içinde gerçekleşmiştir. Bunda, sosyal bilimlerin giderek daha fazla empirik bilimler haline gelerek insani araştırmalar tasnifinden tamamen kopmaları etkili olmuştur.²⁹

İnsani araştırmalar alanında yapılan akademik çalışmaları takip eden dünyanın en saygın indekslerinden biri olan *Arts and Humanities Citation Index'e* göre insani araştırmalar alanına giren disiplinlerin belli başlıları şunlardır: Din, felsefe, sanat, tarih, dil ve dil bilimleri, edebiyat, şiir ve tiyatro.³⁰

Görüldüğü gibi tarih ve dil bilimleri sosyal bilimler tasnifinde yer aldığı gibi insani araştırmalar sınıflandırmasında da yer almaktadır. Bunun bir nedeni, bunların sosyal bilim mi yoksa bir disiplin mi oldukları hakkında tartışmaların hala yoğun bir biçimde devam ediyor olmasıdır. Diğer bir nedeni ise, bu disiplinlerin iki farklı biçimde, yani hem olgusal hem de normatif yaklaşımlarla ele alınabiliyor olmasıdır. Tarih ve dil araştırmaları alanlarında yapılan olgusal çalışmalar sosyal bilim olarak görülürken, normatif çalışmalar insani araştırmalar olarak değerlendirilmektedir.

Günümüzde yukarıda da belirttiğimiz gibi, insani araştırmalar adı altında toplanan disiplinler, gerek içerikleri gerekse kullandıkları yöntemler açısından hem doğa bilimlerinden hem de sosyal bilimlerden ayrı bir alan oluşturmaktadırlar ve batılı üniversitelerin yapılanmasında ayrı bir bölüm ya da departman olarak akademide yer alırlar.

İnsani araştırmalarla doğa bilimleri ve sosyal bilimler arasında, amaç, temel kaynaklar, delillendirme biçimleri, kesinlik ve terminoloji açısından farklar vardır.³¹

Doğa bilimlerinin *amacı* doğa olgularını açıklamak ve onlar üzerinde etkili olan yasaları keşfetmek ve böylece haklarında öndeyilerde bulunmaktır. Sosyal bilimlerde ise amaç insan davranışlarının ve psikolojik durumlarının açıklanması ve onlar hakkında öndeyilerde bulunulmasıdır.³² Dolayı-

29 Blazek and Aversa, *age*, s. 1.

30 Arts & Humanities Citation Index: http://scientific.thomsonreuters.com/mjl/scope/scope_ahci/#BI (erişim tarihi: 30.11.2013).

31 Kagan, *age*, s. 4.

32 Aynı yer.

sıyla amaçları açısından bakıldığında, doğa bilimleri ile sosyal bilimlerin benzerlik gösterdiklerini söyleyebiliriz. Zaten bu ortak özellikler, her iki alanın da bilim olarak adlandırılmasına sebep olmaktadır. Öte yandan insani araştırmalar alanlarında amaç, “açıklama” veya “öndeyide bulunma” değil, insani tecrübe alanlarındaki anlamları ortaya çıkarma, anlama, tartışma ve geliştirmedir.³³

Başvurulan *temel kaynaklar açısından* bakıldığında; doğa bilimlerinin temel kaynaklarını ve konusunu doğal olgu ve olaylar oluştururken, sosyal bilimlerini ağırlıklı olarak insan davranışları ve sözlü ifadeleri oluşturur. Diğer taraftan insani araştırmaların temel kaynakları çoğunlukla yazılı metinlerdir; sözlü ifadeler ve davranışlar da zaman zaman kaynak olarak kullanılır. Temel kaynaklar açısından yaptığımız bu değerlendirmede, insani araştırmalarla sosyal bilimler arasında paralellik olduğu görülmektedir.³⁴

Kaynaklardan elde edilen delillerin niteliği ve *delillendirme yöntemleri açısından* söz konusu alanlar arasında önemli farklar göze çarpar. Doğa bilimleri, ağırlıklı olarak kontrollü, tekrarlanabilir ve herkesin denetimine açık deney ve gözlemlerle çalışır. Sosyal bilimlerde de deney ve gözlemlerden delillendirmelerinde sıkça yararlanır. Fakat buradaki deney ve gözlemler, doğa bilimlerindeki kadar kontrollü ve tekrarlanabilir değildir. Ayrıca gerek doğa bilimlerinde gerekse sosyal bilimlerde matematiksel işlemler ve bunlara dayalı doğrulamalar olgusal sınamalarla desteklendiğinde önemli birer delillendirme türünü oluştururlar. Verilerin “niceleştirilebilir” olması, günümüz doğa ve sosyal bilim anlayışının önemli özelliklerinden biridir.

İnsani araştırmalar alanında ise yazılı ve sözlü materyallerden ve insan davranışlarından elde edilen deliller çoğunlukla yorumlamaya dayalıdır. Burada olguların ve matematiksel doğrulamaların yerini, dil çözümlemeleri, semantik doğrulamalar ve rasyonel çıkarımlar alır. Bu alanda kontrol edilebilirlik ve sınanabilirlik diğerlerine göre çok daha zayıftır.³⁵

Denebilir ki, delile dayalı kesinlik ve sınanabilirlik açısından insani araştırmalar daha büyük oranda sübjektiflik ve yorumsallık taşırlar. Araştırmacının ruh hali ve ideolojik bakışından sahip olduğu değer ve inançlara,

33 Aynı yer.

34 Aynı yer.

35 Aynı yer.

içinde yaşadığı toplumsal, tarihsel ve kültürel koşullara kadar pek çok etken diğer alanlarda olmadığı kadar insani araştırmalarda sonuçları etkiler ve kesinlikleri önünde engel oluşturur.

Söz konusu tespitlere şunları da ekleyebiliriz. Doğa bilimlerinde ve sosyal bilimlerde elde edilen bilimsel sonuçların sınama ve kontrolünün olgusal olarak yapılabilmesi, onlara "nesnel" bir zemin oluşturarak bilim adını almaları için yeter koşulu sağlamaktadır. Fakat insani araştırmalarda elde edilen araştırma sonuçlarını olgusal olarak sınama ve kontrol etme imkânı bulunmamaktadır. Bu fark, insani araştırmaların bilim adı altında yer alamamasının belki de en önemli nedenidir. Bununla birlikte, bu tespitten yola çıkarak insani araştırmaların tamamıyla keyfi olduğu, bu alanlarda ne söylene gidebileceği sonucu çıkarılamaz. Bu disiplinlerin de kendine özgü bir "araştırma mantığı", bir "aklılığı" vardır. Bu kendine özgü mantık, daha çok akademik oluş, disiplinlerlik yani "sistematiklik", "yöntemlilik" ve "tutarlılık" anlamlarına gelir. Bu noktada açıkça şunu söyleyebiliriz; insani araştırmalar alanında sınama ve delillendirme yöntemleri için kullanılacak ölçütler "bilimsellik" adı altında değil, "rasyonellik" adı altında birleştirilebilir.

Söz konusu araştırma mantığı ve aklilik, en başta dilin kuralları, kelimelerin anlamları, mantık yasaları ve tutarlılık ile çevrilidir. Bunu, ilgili disiplinlerin inceledikleri konuyla ilgili, o konunun tabiatının gerektirdiği yöntem ve bu yöneme bağlılık takip eder. Eğer disiplinler bir çalışmadan söz ediyorsak, onun mutlaka bir yöntemi olmalıdır. Rahatlıkla diyebiliriz ki, insani araştırmalar alanında çalışmaların rasyonelliğini, kalitesini en çok yöntemi ve yöntemine bağlılığı belirler. Yöntemi olmayan, yöntemsel tutarlılığı olmayan bir çalışmanın akademik oluşundan ve kalitesinden hiçbir şekilde bahsedilemez.

Şimdi insani araştırmalarla ilgili çizdiğimiz bu çerçeveden hareketle "din bilimleri" kavramlaştırmasını daha ayrıntılı olarak inceleyebiliriz. Bundan önce makalenin başında ortaya koyduğumuz sorunu ele almamız gerekir. Hatırlatmak gerekirse sorun şuydu: Denmektedir ki; bilgi, objektif doğruluklarla ilgilidir. Başka bir anlatımla, "bir ifadenin doğru olduğu, yani ifadenin gerçekliğe uygun olduğu çeşitli usullerle herkes tarafından ve istenildiği zaman test edilme imkânına sahiptir."³⁶ "İnanç ise, inanmak isteyen,

36 Ahmet Arslan, "Bilgi, İman ve Kanıt", *Yeni Bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din Sempozyumu*,

inanma ihtiyacı duyan veya inanmayı arzu eden bir varlığın herhangi bir varlık, olgu ve değerle ilgili olarak ürettiği, sahip olduğu veya benimsediği, “doğru” olup olmadığı bilinmeyen ve çoğunlukla da bilinmesi yapısal olarak mümkün olmayan bir ruh veya zihin hali ve bunun ifadesi olan şeydir.”³⁷ Özetle bu görüşü savunanlara göre din, temelde bir iman konusudur. İman ise bilgi ile değil değerler alanıyla ilgilidir. Dini bilgi denilen şeyler de aslında dini öğretilerdir ve bunlar da imana dayanmaktadır. Bu sebeple, kelimenin gerçek anlamında, dini alanda bir bilgiden ve dolayısıyla bir bilimsellikten hiçbir şekilde bahsedilemez.

Aslında bu iddialara bakıldığında onların kategorik bir bilgi-değer ve olgu-değer ayırımına dayandığı görülmektedir. Bu iddialar, bilgi-değer ayırımı çerçevesinde dini inançları değere indirgemekte ve bu sebeple onların hiçbir bilimsel yönünün olmadığını ileri sürmektedir. Yine bu iddiaların, bilgiyi ve bilimi, doğa bilimlerinde kullanıldığı biçimiyle ele aldıkları ve değerlendirmelerini buna göre yaptıkları görülmektedir.

Önce ikinci tespitin değerlendirmesinden başlarsak şunu söyleyebiliriz. Yukarıda ortaya koyduğumuz bilgilerde, teolojik içerikli “din bilimleri”nin ne doğa bilimi ne de sosyal bilim sayılabileceğini zaten belirtmiş bulunuyoruz. Teolojik ve metafizik içerikli “din bilimleri”nde kullanılan bilim ifadesi -bilimin günümüzde kazanmış olduğu anlam açısından bakıldığında- daha çok mecazî bir kullanımdır. Burada bilim teriminin aydınlanma öncesi anlamı kastedilmektedir. Bu da yöntemli, sistematik, eleştirel ve yazıya geçirilmiş disiplinler çalışma anlamındadır. Günümüzde bilimin bu anlamsal karşılığını insani araştırmalar alanındaki bilgilerde görmekteyiz. Öyleyse dini bilgilerin insani araştırmaların standartlarını karşılayıp karşılamadığı sorulabilir. Bu noktada, bilgi-değer ve olgu-değer ayırımı üzerine yapılan dini inançların bilgi olamayacağıyla ilgili birinci tespiti ele almamız gerekir.

Bilgi-değer ve olgu-değer ayırımı ile ilgili öncelikle şunu belirtmeliyiz. Bilgi-değer ve olgu-değer ile ilgili kategorik ayırım, yirminci yüzyılın başlarında mantıksal pozitivistlerin katı empirist yaklaşımlarının sonucuydu ve bu katı ayırım giderek güç kaybetti. Günümüz bilim felsefecileri bilgi ile değeri ve olgu ile değeri bıçakla keser gibi o kadar rahat birbirinden ayıramayacağımız konusunda neredeyse ittifak halindedirler. Yani, her bilgi bir

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Adana, 08-09 Kasım 2001, s. 99.

37 Aynı yer.

parça değer içerir. Değerden tamamen arındırılmış, steril bir bilgi türü yoktur. Buna doğa bilimlerinin bilgileri de dâhildir.

Karl Popper bilimsel bilginin salt olgusal önermelerden oluştuğu iddiasını kritize ederek bunun doğru olmadığını, zira bilimsel bilgilerin de "inanç" diyebileceğimiz bir takım metafiziksel varsayımlara dayandığını ortaya koymuştur. Bu tespitin Popper sonrası bilim felsefesinde ortak bir kabul halini aldığı görülmektedir. Günümüzde, en katı bilimsel önermelerin dahi, "insan zihni dışında olgusal bir gerçeklik vardır", "evrende bir düzen vardır", "evrendeki düzen insan aklıyla uyumludur", "evrendeki düzen, insan aklıyla keşfedilebilir" gibi sayıca artırılacak bir dizi metafiziksel iddiaya/inanca dayandığı kabul edilmektedir. Bu iddialara metafiziksel diyoruz; zira bunların olgusal olarak ne doğrulanması ne de yanlışlanması mümkündür. Bunlar doğrulanamaz ve yanlışlanamazlar zira doğa bilimlerinin içeriğini oluşturan tüm bilgiler, bu temel iddiaların kabulü üzerine kuruludur.

Öte yandan değerler de tamamen steril değildir, onlar da içlerinde kognitif unsurlar barındırırlar. Başlı başına bir bilim dalı olan kognitif psikoloji herhalde bunun en açık kanıtıdır.

Bilgi-değer ve olgu-değer ile ilgili günümüz bilim felsefesinin söz konusu yaklaşımları çerçevesinde iman ve dini bilgi konularını ele aldığımızda şunları söyleyebiliriz.

Din alanı, sadece değerlere indirgenebilecek bir alan değildir. Başka bir anlatımla, dini inançların hiçbir bilgi içermediği ve olgusal hiçbir boyuta sahip olmadığı söylenemez. Aksine bilgi ve olgular dini inanç alanda önemli bir yere sahiptir. Şöyle ki, değer ve inanç olguları analiz edildiğinde bunların biri "duygusal, varoluşsal" biri de "rasyonel ve olgusal" olmak üzere içlerinde iki ayrı unsur barındırdıkları görülür. Günümüzde, konuyla ilgilenen John Hick, Richard Swinburne, Robert Audi, H. H. Price gibi pek çok filozof, birincisine inancın "önermesel olmayan unsurları", ikincisine "önermesel unsurları" demektirler. Bu tespit, pek çok inanç türü için olduğu kadar dini inançlar için de geçerlidir.

Dini inançların önermesel olmayan yönünü, "teslim", "bağlılık", "güven", "içtenlik", "sevgi", "ümit", "korku", "coşku", "kendini yüce bir varlığın huzurunda hissetme", "kendini adama", "tarafdarlık", vb. gibi duygu temelli zihin durumları oluşturur. Bu unsurlar; bireysel, sübjektif ve büyük ölçüde dile getirilemeyen (sadece yaşanan) nitelikte olduğundan bilgisel bir yapıya sahip değildir.

Dini inançların sadece bu unsurlarını, diğer bir ifadeyle önermesel olmayan boyutunu dikkate alanlar, dinin rasyonel bir boyutu olmadığı, bilimsel bir yönünün olmadığı yanlıgısına düşebildikleri gibi, bu unsurların sübjektif olması olgusundan hareketle dini konuların hiçbir akademik yön içermediğini de ileri sürebilmektedirler.

Böyle düşünenlere din felsefesi terminolojisinde fideist dendiğini biliyoruz. Fideizmin önde gelen temsilcilerinden Danimarkalı filozof Soren Kierkegaard, imanın tamamıyla bir gönül işi olduğunu, akılla değerlendirildiğinde ise inanılan konuların ancak saçma olarak görülebileceğini ileri sürmüştür. Onun “saçma olduğu için inanıyorum” şeklindeki meşhur sözü, fideizmi özetleyen en iyi formül olarak değerlendirilir. Kierkegaard’ın iman-akıl ilişkisi konusundaki şu çarpıcı sözlerine bakalım: “Hiçbir bakış, iman bakışında olduğu gibi keskin değildir; öte yandan insanî açıdan konuşursak, iman kördür, çünkü insanî açıdan konuşulduğunda, akıl ve anlayış (anlak) görme melekesidir, fakat iman anlamanın karşıtıdır.”³⁸

İmanda akıl, delil ve eleştirelliğin rollerini tamamen yok sayan Kierkegaard iman etmeyi “saçma olanın içine gözü kapalı atlayış” olarak tasvir eder.³⁹ Her gözü kapalı atlayışta bir risk alma vardır. Kierkegaard’a göre de iman, zaten egzistansiyel bir risk almadır.

Kierkegaard’ın imanla ilgili yaklaşımı kanaatimize göre önemli dini ve felsefi sorunlar içermektedir. Eğer iman Kierkegaard’ın dediği gibi gözü kapalı bir sıçrama ise, kişi hangi imana sıçrayacağına nasıl karar verecektir? Kierkegaard’a göre akıl, mantık veya deliller ışığında karar verilemeyeceğine göre geriye sadece duygular veya toplumun yönlendirmesi kalmaktadır. Bu tür yönlendirmelerle bir din seçmek ne kadar doğrudur? Bu felsefi açıdan yani doğrunun ve gerçeğin arayışı içinde olmak açısından kabul edilebilir bir tutum değildir. Yine böyle bir tutum dini açıdan, mesela İslam dini açısından da kabul edilebilir değildir. Zira Kur’an-ı Kerim, kişinin atalarının dinine körü körüne bağlı olmasını şiddetle eleştirmiştir.

Bununla birlikte Kierkegaard’ın yaklaşımları, dini inançların sadece önermesel olmayan boyutlarını dikkate alan, aklî, bilişsel boyutlarını göz ardı eden bir yaklaşımın içerdiği sorunları göstermesi açısından önemlidir.

38 *Three Discourses at the Communion on Friday*, s. 374, “A Primer on Kierkegaard Motifs”, D. Anthony Storm’s Website on Kierkegaard: S. Kierkegaard’dan naklen.

39 Søren Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, Türkçe çev.: N. Ekrem Düzen, İstanbul 1990, s. 29.

Öyleyse dini inançlar, sadece önermesel olmayan boyutları ile değil önermesel boyutları ile birlikte bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Şöyle ki; dini inançların olgulara dayanan ve dolayısıyla onların doğruluklarını "düşünme", "akletme", "anlama", "inceleme", "kavrama", "eleştirme", "araştırma", "sorgulama", "öğrenme", "tasdik etme", "reddetme" gibi bilişsel zihin durumları içeren bir takım unsurları vardır ki bunlara inancın olgusal/rasyonel boyutu ya da "önermesel boyutu" denmektedir. İşte dini inanç ve bilgi arasında yapılacak tahlillerin daha güvenilir olması için, inancın söz konusu önermesel boyutlarının da dikkate alınması gerekmektedir.

Dini inançların önermesel unsurlarını, dile getirilebilen, tasdik veya reddedilebilen hükümler içeren önermeler oluşturur. İşte bu önermesel yönleri ile dini inançlar, rasyonel incelemeye akademik araştırmaya konu olurlar.

İşin aslı, dini inançların temelini söz konusu önermesel unsurlar oluşturmaktadır. Zira bir inancı "anlamadan", onun "doğruluğundan" emin olmadan, onunla ilgili bir takım duygu durumları yaşanamaz. Bu sebeple din alanında, inanılan şeylere teslimiyet, içtenlik, güven son derece önemli ve vazgeçilmez olmakla birlikte, inanılan önermelerin "doğruluğu", "anlaşılabilirliği", "kabul edilebilirliği", "makullüğü", "tutarlılığı" da dini inançlar için hayati öneme sahiptir. Başka bir ifadeyle dini, sadece değerler alanı, inanç alanı ve duygu alanı olarak görmek; doğruluklarla, olgularla hiçbir bağlantısının olmadığını düşünmek son derece yanlıştır.

İşte "dini bilgi" ve buradan türetilen "din bilimleri" ifadelerine konu teşkil eden dinin söz konusu doğruluklarla ilgili olan önermesel boyutudur. Dini bilgi alanından söz etmeye başladığımızda bu bilgilerin "doğruluğu", sonuçlara nasıl bir "yöntem"le ulaşıldığı, kullanılan yöntemin güvenilir olup olmadığı hususları önemli birer konu haline gelir.

Dinin insani araştırmalara dâhil olan yönünü bu dile getirilebilir, önermelere dökülebilir olan rasyonel ve bilişsel boyutu oluşturur. Bu boyut, her ne kadar doğa bilimlerinin veya sosyal bilimlerin empirik yöntemleri ile incelenip, sınanamasa da tamamıyla akademik araştırmanın konusu dışında kalacak bir niteliğe de sahip değildir.

Dini bilgi konusunda iki önemli husus vardır: Birincisi, doğru dine inanmak, ikincisi dinin doğru anlaşılmasıdır. Her iki hususun araştırılması için de sistematik, rasyonel, tutarlı, objektif, olgularla uyumlu bir araştırma yönteminin kullanılması zorunludur.

Sonuç

Tüm bu yazılanlar ışığında başta sorduğumuz iki soruya şimdi cevap verebiliriz. *Birinci soru* şuydu: “Dini konuları bilimsel bir yöntemle ele almak mümkün müdür?”

Dini araştırmaları, iki gruba ayırmak gerekmektedir. Birinci gruptakiler, günümüzde kabul gören bilimler tasnifinde birer “sosyal bilim” olarak kabul edilmelidir. Bunlar; din sosyolojisi, din psikolojisi ve dinle ilgili tarih araştırmalarıdır. Olgusal tarihçiliği esas alan tarih araştırmaları bilimler tasnifinde sosyal bilim olarak kabul edildiği için, felsefe tarihi, İslam felsefesi tarihi, kelim tarihi, İslam hukuk tarihi, tefsir tarihi, hadis tarihi, tasavvuf tarihi çalışmaları da olgusal tarihçilik yöntemini esas almaları şartıyla sosyal bilim olarak addedilebilirler. Öyleyse ilahiyat alanındaki disiplinlerin ve araştırmaların önemli bir kısmı sosyal bilim olarak görülebilir.

Felsefi, metafizik, teolojik, ahlaki, edebi ve sanatsal incelemelere dayalı geri kalan dini araştırmalar ise, insani araştırmalar (*humanities*) adı altında ele alınmalıdır. Bu araştırmalar, günümüzde bilim kavramının yerleşik anlamında birer bilim değillerdir. Zira bu araştırmaların sonuçları, ne empirik kanıtlara dayandırılabilir ne de olgusal olarak sınanabilir. Bu sebeple bunlara bilim demek, bunları birer empirik doğruluklar olarak görmek demek olur ki, bu yanlıştır. Bunlara yerleşik dilde “din bilimleri” denmesi, günümüzdeki bilim tanımları açısından ancak mecazî anlamda alındığında kabul edilebilir. Aslında “din bilimleri” ifadesinde geçen “bilim” ile terimin aydınlanma öncesi anlamı kastedilmektedir. Bu da “yöntemli, sistematik, eleştirel ve yazıya geçirilmiş disiplinler çalışmaları” demektir. Günümüzde bilimin bu anlamının karşılığını insani araştırmalar alanındaki bilgilerde görmekteyiz.

Dini araştırmaların bilim olmadığını söylemek, aynı zamanda onların belli bir ölçüde sübjektiflik içerdiğini ve değer yüklü olduğunu kabul etmeyi de gerektirmektedir. Aslında bu tespiti olumlu karşılamak gerekir. Zira insanlar tarafından dini araştırmalar sonucu üretilen dini bilgilerin sübjektif olduğunu bilmek, bu alanlarda üretilmiş bilgilere mutlak veya nihai gerçek olarak bakma hatasından bizi kurtararak, bu tür bilgileri ret veya kabul etmeyi iman-küfür tartışması haline getirmekten korur. Böylece dini bilgilerin tartışılmasında hoşgörü ve farklı fikirlere karşı daha anlayışlı yaklaşma imkânı doğar. Bu özelliklere, gerek toplumumuzun gerekse konuyla ilgilenen akademik çevrelerin ne kadar ihtiyacı olduğunu izahına gerek yoktur. Ayrıca felsefi açıdan bir şeyin sübjektiflik içermesi onun, keyfi olması hiçbir

yönteme ve kurala dayanmaması anlamına gelmez. Bilakis, dayandığı yöntemlerin ve içerdiği rasyonalitenin objektif kriterleriyle sınıanamaması anlamına gelir. Öyleyse sübjektiflik, ne keyfiliktir, ne de “ne olsa gider” tarzında bir ilkesizlik, yönemsizliktir.

Diğer taraftan, felsefi, teolojik, ahlaki, edebi incelemelere dayalı dini araştırmalar, birer “bilim” olarak görülüyor diye onları, pozitivistlerin baktığı gibi “sahte bilim” deyip, anlamsız bir takım sesler olarak değerlendirmek ya da fideistlerin baktığı gibi sübjektif, vicdani değerler olarak anlamak da doğru değildir. Rasyonel, sistematik, tutarlı eleştiriye açık olmak, belli bir yönteme dayanmak, rasyonel deliller içermek gibi bir takım koşulları yerine getirdikleri sürece, dini araştırmaların disipliner ve akademik birer çalışma olduğu, insanlık için son derece önemli ve yararlı bilgiler sunduğu kabul edilmelidir.

Sorduğumuz *ikinci soru* ise, “Dini konulara böyle bir yaklaşım gerekli midir?” idi. Buna verilebilecek cevap, yukarıda anlattıklarımız ışığında “evet gereklidir”, olacaktır. Zira gerek din bilimleri ile ilgili sosyal bilimlerin yaklaşımları, gerekse teolojik disiplinlerle ilgili rasyonel, felsefi yaklaşım, dinin doğru anlaşılması için ortaya konmuş ilkeleri içerir. Dinin “doğru anlaşılması”, din konusundaki akademik motivasyonun temelini teşkil etmelidir ve bu amaç, başka hiçbir endişeye, günübürlük, konjonktürel amaca feda edilmemelidir. Akademik yöntemden kaçış, dinin doğru anlaşılması çabalarından kaçıştır. Fakat maalesef hala ilahiyat fakültelerinde dini konuları akademik, bilimsel yöntemle ele alanlara kuşkuyla yaklaşanlar bulunduğu görmekteyiz. Bu konudaki son sözü, bilim tarihinin öncülerinden biri olarak kabul edilen İslam düşünürü İbnü'l-Heyssem el-Basrî'nin, (ö. 1040), şu çarpıcı sözleriyle bitirmek yerinde olacaktır: “Doğruluk sırf kendisi için araştırılır. Herhangi bir şeye sırf kendisi için yönelmiş kişiler başka hiçbir şeyle ilgilenmezler. Doğruyu bulmak zordur ve ona giden yol zahmetlidir”⁴⁰

40 S. Pines, *Actes X Congrès Internationale d'histoire des Sciences*, Ithaca, 1962, vol. I, as referenced in Sambursky, Shmuel, edit.: *Physical Thought from the Presocratics to the Quantum Physicists*, Pica Press, 1974, s. 139.

Kaynakça

- Arslan, Ahmet, "Bilgi, İman ve Kanıt", *Yeni Bir Geleceğe Açılırken İnsan ve Din Sempozyumu*, Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Adana, 08-09 Kasım 2001.
- Arts & Humanities Citation Index: http://scientific.thomsonreuters.com/mjl/scope/scope_ahci/#BI (erişim tarihi: 30.11.2013).
- Bilim ve Yaratılışçılık: Amerikan Bilimler Akademisinin Görüşü*, (ed.) Bilim ve Yaratılışçılık Yürütme Komitesi, Türkçe basımı Tüba Yayınları, ts..
- Dahrendorf, Ralf, "Social Science", *The Social Science Encyclopedia*, edit.: Adam Kuper ve Jessica Kuper, 2. Edition, Routledge, London-New York, 2005.
- Easton, David, "Theory And Behavioural Research", in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, (Ed.) Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981.
- Gonzalez, Wenceslao J., "The Role Of Experiments In The Social Sciences: The Case Of Economics", *General Philosophy of Science: Focal Issues*, edit.: Theo A.F. Kuipers, Elsevier Publication, 2007.
- Hansson, Sven Ove, "Science and Pseudo-Science", (First published 3. Sep. 2008). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Principal Editor: Edward N. Zalta, Stanford University, Stanford, 2008: <http://plato.stanford.edu/entries/pseudo-science/> (erişim tarihi: 30.11.2013).
- Hempel, Carl G., "Explanation In Science And In History", in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, edit.: Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981.
- Kagan, Jerome, *The Three Cultures: Natural Sciences, Social Sciences, and the Humanities in the 21st Century*, Cambridge University Press, Cambridge- New York, 2009.
- Koertge, Noretta, "Philosophy of The Social Sciences", *The Philosophy of Science, An Encyclopedia*, ed. Sahotra Sarkar and Jessica Pfeifer, Routledge, New York-London, 2006.
- Lakatos, Imre, "Science And Pseudo-Science", in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, (Ed.) Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981.
- Lessnoff, Michael, "Minds And Social Science", in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, edit. Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981.
- MacMorris, Neville, *The Natures of Science*, Fairleigh Dickinson University Press, New York, 1989.
- Mazlish, Bruce, *The Uncertain Sciences*, Yale University Press, New Haven-London, 1998.
- Mill, John Stuart, "That There Is, Or May Be, A Science Of Human Nature", in *Conceptions Of Inquiry A Reader*, (Ed.) Stuart Brown, John Fauvel and Ruth Finnegan, Routledge and The Open University Press, 1981.
- Nickles, Thomas, "Demarcation, Problem Of", *An Encyclopedia of Philosophy of Science*, (Ed.) Sahotra Sarkar and Jessica Pfeifer, Routledge, New York-London, 2006.
- Pines, S., *Actes X Congrès Internationale d'histoire des Sciences*, vol: I, Ithaca, 1962, as referenced in Sambursky, Shmuel (edit.), *Physical Thought from the Presocratics to the Quantum Physicists*, Pica Press, 1974.
- Ross, Dorothy, "Changing Contours Of The Social Science Disciplines", in *The Cambridge History Of Science*, vol. 7, The Modern Social Sciences, edit.: Theodore M. Porter and Dorothy Ross, Cambridge University Press, 2008.
- "Scope Notes", Social Science Citation Index: http://scientific.thomsonreuters.com/mjl/scope/scope_ssci/#BE (erişim tarihi: 30.11.2013).
- Snow, C. P. , *İki Kültür*, çev. Tuncay Birkan, Tübitak Yayınları, Ankara 2001.
- Sören Kierkegaard, *Korku ve Titreme*, Türkçe çev.: N. Ekrem Düzen, İstanbul, 1990.
- Storm, D. Anthony, *Three Discourses at the Communion on Friday*, "A Primer on Kierkegaard Motifs", D. Anthony Storm's Website on Kierkegaard: S. Kierkegaard', <http://home.infostations.com/malex/sk/primer.htm>, last updated: 28 october 2001 (erişim tarihi: 30.11.2013).
- "The Humanities", *Encyclopaedia Britannica*, 15th edition, vol. 20, pp. 722-35.